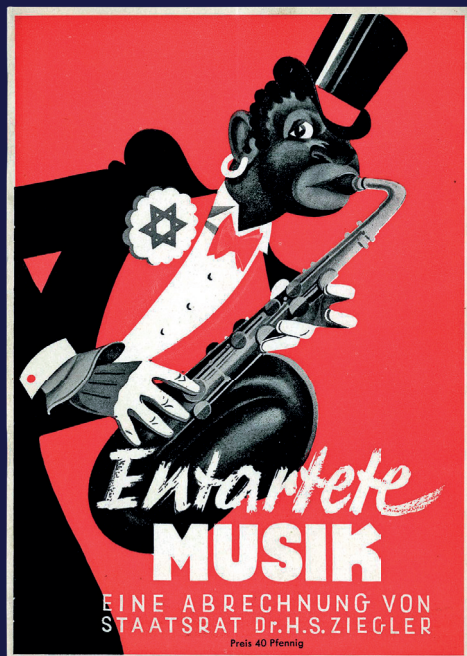

Entartete Kunst, avagy az elfajzott művészet

*Tanulmányok Max Nordau halálának
századik évfordulója alkalmából*

Szerkesztette
Balázs Gábor, Gábor György,
Gyenge Zoltán, Vörös Kata

Szeged Humanities Press

Entartete Kunst, avagy az elfajzott művészet

Tanulmányok Max Nordau halálának századik évfordulója alkalmából

Entartete Kunst, avagy az elfajzott művészet

*Tanulmányok Max Nordau halálának
századik évfordulója alkalmából*

ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ
ZSIDÓ EGYETEM
JEWISH THEOLOGICAL SEMINARY
UNIVERSITY OF JEWISH STUDIES
בית מדרש לרבנים
האוניברסיטה ללימודי היהדות בהונגריה

SZEGED HUMANITIES PRESS

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem

Szeged – Budapest

2024

LITTERAE HUMANIORES

A szerkesztőbizottság tagjai:

Gyenge Zoltán, Sándor Klára, Kiss Attila, Laczkó Sándor, Zenón Luis Martínez,
Kent Cartwright, Hoczopán Szabolcs

A kötet szerkesztői:

Balázs Gábor, Gábor György, Gyenge Zoltán, Vörös Kata

© A kötet szerzői

SZEGED HUMANITIES PRESS

University of Szeged, Faculty of Humanities and Social Sciences
Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies

A borító Ludwig Tersch plakátjának felhasználásával készült.
(Entartete Musik című kiállítás, Düsseldorf, 1938)

Felelős kiadó: Gyenge Zoltán

Felelős szerkesztő: Sándor Klára

Borítóterv: Gyenge Anna Júlia

Olvasószerkesztő: Daróczi Enikő

Nyomdai előkészítés és kivitelezés: Innovariant Nyomdaipari Kft.

DOI: <https://doi.org/10.14232/lh.2024.2>

ISBN 978-963-688-017-0

ISBN 978-963-688-018-7 (PDF)

ISSN 3057-9449 (Nyomtatott)

ISSN 3057-9929 (Online)

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

MAX NORDAU

UJVÁRI HEDVIG: Max Nordau <i>Entartung</i> jának helye kora szellem- és fogalomtörténetében	21
BOLGÁR DÁNIEL: Nordau Miksa és a magyarok	37

ENTARTETE KUNST, AVAGY AZ ELFAJZOTT MŰVÉSZET

GYENGE ZOLTÁN: A sematizmus művészete – a művészet sematizmusa	61
BASICS BEATRIX: Az „Entartete Kunst” jegyzék	79
RADNÓTI SÁNDOR: Ízlés-érvek a degenerált művészetről	101
MÉLYI JÓZSEF: Hosszú árnyékok	119

A TÖRTÉNELEM ELFAJZÁSAI

SZÉPLAKY GERDA: Művészet és erő	133
SZILÁGYI ÁKOS: A sztálini korszak „elfajzott művészete”: a formalizmus... ..	147
GELENCSÉR GÁBOR: Közös nevező	169
CSUNDERLIK PÉTER: „Mintha trágját szervíroztak volna” – A Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának recepciója az 1919 utáni ellenforradalmi irodalomban	185

A LÉLEK ELFAJZÁSAI

PLÉH CSABA: A modern művészet értelmezése a mai naturalista pszichológiákban	197
BOROS GÁBOR: „Velence foglya” és a robusztus kecskeláb	209
FALUDY JUDIT: Pain-taking ceramic	227
HAJDU ISTVÁN: Három esettanulmány az árulás és tiltás gazdag praxisából	243
NAGY MÁRTA: A szólás szabadsága versus (?) művészi önkifejezés szabadsága	251

A TÁRSADALOM ELFAJZÁSAI

GÁBOR GYÖRGY: Elfajzott világ, elfajzott test	273
PINTÉR TIBOR: „...Kéjes és kegyetlen emberek szórakoztatása...” – A 17–18. századi kasztrált operaéneklés mint elfajzott művészet?.....	299
KISANTAL TAMÁS: „Ezt nem szabad látni”	313
SÁNDOR KLÁRA: A nyelv elfajzásának lehetőségei	333
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Elfajzott művészet – elfajzott gondolat. Woke, Cancel Culture és a többi... ..	357

SZÖVEG ÉS KÉP ELFAJZÁSAI

CZEGLÉDI ANDRÁS: Értésítjük arról, hogy meghalt.	375
SZÖNYI GYÖRGY ENDRE: Magyar ezoterikus gondolkodók ,elfajzottá változtatása’ 1948 után: Hamvas Béla & Co.	385
PEREMICZKY SZILVIA: A vallás színrevitele	401
VALASTYÁN TAMÁS: Az ablak peremén – és azon túl.....	421
GYIMESI TIMEA: Az elfajzott látásmód mint kortárs írói program, avagy Marie Darrieussecq „életrajza” Paula Modersohn-Beckerről.....	437

„MINTHA TRÁGYÁT SZERVÍROZTAK VOLNA” – A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KULTÚRPOLITIKÁJÁNAK RECEPCIÓJA AZ 1919 UTÁNI ELLENFORRADALMI IRODALOMBAN²

„Oroszországban mindenki zsidó” – így viccelődött egy kuplé dalszövegében Gábor Andor humorista és „szöveggyártó nagyiparos”,³ aki mesés sikerrel kecsegtető kabarékarrierjét (és svábhegyi villáját) dobta oda azzal, hogy az 1918–1919-es forradalmi események idején kommunistának állt, ami miatt a proletárdiktatúra után neki is menekülnie kellett a fehérterror elől.⁴ De a legtöbben nem viccelték el, hogy a hatalmat 1917-ben átvevő bolsevik politikusok között „gyanúsán” sok zsidó akadt, és előálltak a „judeobolsevizmus” elméletével. Eszerint az internacionalista munkásmozgalom szervezése, az ateizmus propagálása vagy éppen a szabadszellemű, szocialista családpolitika hirdetése (például a válás megkönnyítése) úgymond csak a „zsidók” eszköze arra, hogy eltöröljék a viláгурalmuk útjában álló kereszténységet, a tradicionális nemzeti kereteket és a konzervatív családi korlátokat.

A „judeobolsevik világ-összeesküvésről” képzelgés a cári Oroszországból indult világhódító útjára, ahol az antiszemitizmus már a 20. század elején áthatotta a közéletet, amint azt a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* hamisítástörténete is bizonyítja. Paul Hanebrink az *A Specter Haunting Europe* (Kísértet járja be Európát) című 2018-as művében mutatta be, hogy a „judeobolsevik világ-összeesküvés”

1 Csunderlik Péter történész, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; tudományos munkatárs, Politikatörténeti Intézet; Junior Joint Budapest Fellow (IAS CEU).

2 A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

3 Gábor Andorkuplójának egykorú recepciójáról lásd a cionista Schönfeld József visszaemlékezését: Schönfeld József: *Vissza a Gettóba?! Egy zsidó jegyzetei a diktatúra alatt*. Budapest: Heller K. és Társa, 1919. 18–19.

4 Gábor Andor pályájáról: László Ferenc: *Honi bestiárium. 33 portré és pályakép a XX. századi magyar irodalomból*. Budapest: Jaffa, 2022. 65–71.

elméletét a vörösökkel szemben álló szélsőjobboldali, fehér emigránsok terjesztették el Európában (a náci főideológusa, Alfred Rosenberg is a bolsevikok elől menekülő balti német volt).⁵ Gyorsan eljutott Magyarországra is, ahol a Tanácsköztársaság kikiáltását is ezzel értelmezte a szélsőjobboldal.⁶

Dacára annak, hogy a mindössze 133 napig fennálló proletárdiktatúrát vezető Forradalmi Kormányzótanács zsidó származású tagjainak az ateista és internacionalista munkásmozgalom tagjaiként semmilyen „zsidó” identitásuk nem volt, az 1919 után megszilárduló szélsőjobboldali diskurzhagyomány szerint a proletárdiktatúra nem volt más, mint „zsidódiktatúra”. Gyáni Gábor okkal állapította meg, hogy a zsidók Forradalmi Kormányzótanácson belüli nagy arányának – több mint 60%-uk volt zsidó származású – felidézése azt hangsúlyozza, hogy „történelmünknek ez a szerintük röpké epizódja nem tartozik szorosan hozzá a nemzeti történelem fő és általános menetéhez”.⁷ Hovatovább, hogy a proletárdiktatúra kikiáltása Szovjet-Oroszországból finanszírozott „idegen” ügynökök akciója volt.

A Horthy-kori Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban a „zsidódiktatúra-ként” azonosított 1919-es proletárdiktatúra „idegenségének” kulturális lenyomataként azonosították a „magyar” olvasók és műkedvelők számára úgymond érhetetlen és fogyaszthatatlan avantgárd művészeti termékek kommun alatti konjunktúráját – például Kassák Lajos verseit vagy Uitz Béla plakátjait. Hiszen a magyarországi szélsőjobboldali diskurzus szótárában az „érthetetlen” gyakorlatilag egyet jelent a „zsidóval”, amire a legtöbbször felemlgetett példa Kolosváry-Borcsa Mihály indoklása arról, hogy miért listázta Füst Milánt *A zsidókérdés magyarországi irodalma* című, 1943-as hírhedt művében a „zsidó” alkotók között: „bonyolult versek írója”.⁸

A 2019-ben megjelent *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig” – A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában* című

5 A „judeobolsevik” világozszeesküvés képzetének kialakulásához és elterjedéséhez: Hanebrink, Paul: *A Specter Haunting Europe. The Idea of Judeo-Bolshevism in Twentieth Century Europe*. Cambridge: Harvard University Press, 2018.

6 Lásd Csunderlik Péter: A „judeobolsevizmus vörös tengere”. A Tanácsköztársaság és a „judeobolsevik összeesküvés” képze a Horthy-korszakban. *Mozgó Világ*, 2020/6. 96–104.

7 Gyáni Gábor: *Posztmodern kánon*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003. 49.

8 Lásd Kolosváry-Borcsa Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben – a zsidó származású írók névsorával*. Budapest: Stádium, 1943. Ugyanebben a kiadványban Gábor Andorról azt is fontosnak tartotta elmondani a szerző, hogy „bolsevista emigráns”.

monográfiában⁹ dolgoztam fel azon ellenforradalmi röpiratok Tanácsköztársaság-képét, amelyek közül az egyik legkorábbi, 1919 őszén megjelent radikálisan antiszemita kiadvány, *A zsidók rémuralma Magyarországon* szerzője a Tanácsköztársaság kultúráját azzal intézte el, hogy „a nemzsidó tanerők (...) oly undorral fordultak el ettől az új szellemi tápláléktól, mintha trágját szervírozta volna nekik”.¹⁰ Kassák körének művészetéről leszögezte a szerző, hogy azzal csak a pszichiátereknek érdemes foglalkoznia, a proletárdiktatúra „nyakatekert torzalakat” ábrázoló plakátjairól pedig megállapította, hogy azok veszedelmet jelentettek a terhes nőkre.

Vest Fedor báró a „nemzeti” és a „nemzetellenes” erők küzdelmét a proletárdiktatúra propagandatevékenységén és annak bírálataán át bemutató *Hogyan dolgoznak a bolsevisták?* címet viselő, már 1919 júniusában megjelent ellenforradalmi kiadványában szintén lesújtó véleménnyel volt a mozgósítási célú forradalmi plakátművészet akkori budapesti városképet meghatározó, avantgárd alakjairól, amelyeket többségében a „perverz ízléstelenség szörnyszülötteinek” tartott.¹¹ A képek – szerinte – alacsony színvonalának okát abban látta, hogy a Tanácsköztársaság idején politikai okból lehetőséget kaptak az addig tehetségük hiánya miatt háttérbe szorult baloldali „művészek”.

A Tanácsköztársaság totális abszurditását bizonyítani akaró képek és jelenetek felidézése és kigúnyolása mellett azonban Vest elismerte, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság propagandaosztályának „ügyes gondolata” volt a proletárdiktatúra jelmondatait nyilvános helyeken, például a vörösre festett villamosokon hirdetni.¹² Domonkos József a *Rablók barlangjában* című 1920-as művében a Bíró Mihály propagandaplakátja nyomán mintázott, a Nyugati térre rögtönözve felállított kalapácsos proletár szobráról azt jegyezte meg, hogy az ő értelmezésében az a magyar szabadságjogok agyoncsapását jelképezte.¹³

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikáját felidéző pamfletekben és a visszaemlékezésekben a nyilvános térre kihelyezett kulturális termékek mellett nagy hangsúlyt kaptak azok a műkincsek, amelyek ezzel együtt magánlakásokból

9 Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig” – A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest: Napvilág, 2019.

10 *A zsidók rémuralma Magyarországon* 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig. [h. n.]: [1919]. 35–36.

11 Vest Fedor: *Hogyan dolgoznak a bolsevisták? Mik az eszközeik?* Szeged: Engel Lajos, [1919], 8.

12 Vest, 1919. 8.

13 Domonkos József: *Rablók barlangjában. Hangok a zsidódiktatúra idejéből*. Budapest: Kertész József, [1919]. 60.

tűntek el. Az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban azzal vádolták a kommünt, hogy a proletárdiktatúra idején államilag rabolták el a nagypolgári otthonokban és az arisztokraták kastélyokban féltve őrzött műtárgyakat. Például a Tanácsköztársaságot „rablóvállalkozásnak” tartó gróf Esterházy Miklós az *Emléklapok 1918. november 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből* címet viselő 1920-as beszámolójában hosszasan részletezte, hogy miként foglalták le a kommunben kastélyának könyvtárát és műkincseit, ami a proletárdiktatúra kikiáltását követő huszonnégy órában már meg is történt.

Esterházy a Tanácsköztársaság barbarizmusának jelképét pillantotta meg abban, hogy a kommun képviselőjében olyan személyek érkeztek a leltárba vétel ügyében a kastélyába, akik a könyveket nem a szerzőik és címeik, hanem nagyságuk és vastagságuk szerint rendszereztek, a festményeket pedig a képkeretek díszítettsége szerint írták össze.¹⁴ Ám ahogy az a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomnak „hiteles tanúságként” elfogadott elbeszéléseire általában jellemző, Esterházy Miklós visszaemlékezésének is kétséges a megbízhatósága. Egyfelől, egy napon belül biztos nem történhetett meg a lefoglalás, mert Lukács György helyettes közoktatásügyi népbiztos a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-i ülésén még csak a jövőre vonatkozóan jelentette ki, hogy „a magánkézben levő muzeális értékű műkincsek bizottság útján összeíratnak és közvagyonnak minősítettnek”,¹⁵ másfelől a műkincsek összeírását és köztulajdonba vételét nem fosztogató vandálok, hanem olyan esztéták és művészettörténészek végezték a Műtárgyakat Társadalmosító Bizottság munkájának keretében, mint Lukács György vagy Kenczler Hugó. Esterházy Miklós fraknói kastélyában például maga Kenczler Hugó vezette a leltározást, és találtak ott nem sokkal korábban befalazott arany- és ezüsttárgyakat, köztük egy drágakövekkel kirakott Mátyás korabeli serleget.¹⁶

A kommun kultúrpolitikájáért felelős Lukács György közoktatásügyi népbiztos-helyettest igen negatívan ábrázolták a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban. Tormay Cécile a *Bujdosó könyv* 1921-es második kötetében egy „nagyfejű

14 Esterházy Miklós: *Emléklapok 1918. november 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből*. Budapest: Szent István-Társulat, 1920. 73. skk.

15 Petrák Katalin – Milei György (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. Budapest: Gondolat, 1959. 175–176.

16 *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. VI. kötet. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. Első rész. 1919. március 21. – 1919. június 11.* A kötetet összeállította: Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella. Budapest: Kossuth, 1959. (MMTVD 6/1.) 166.

kis zsidó filozófusként” írta le Lukácsot, aki egy „milliomos fiaként” lett kommunista kultúrpolitikus, hogy – idézve az íróónő álnaplóját – „gonosz idiótaként” „megölje a gondolatot” és „gyilkosa legyen a művészetnek”.¹⁷ A kevésbé ismert, Bangha Béla Központi Sajtóvállalatának kiadásában megjelent *Forradalmárok egymás közt* című 1920-as „leleplező” füzet pedig a Lukács állandó eposzi jelzőivé tett „degenerált” és „milliomos” mellé még a „félőrültet” is hozzátette.¹⁸ De a Lukács-kritikában osztoztak a kommunistákkal szembenálló baloldaliak, például a szociáldemokrata Göndör Ferenc a *Garázdálkodásom a diktatúrában* című 1920-as visszaemlékezésében „a kultúra Szamuelyjeként” festette meg Lukács Györgyöt, „degenerált, vérszomjas és milliomos kommunista Lenin-fiúként” írva róla.¹⁹

Miképp – a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom állításaival ellentétben – nem kóklerek végezték az arisztokrácia és a nagypolgárok műtárgyainak összeírását, úgy a szocializált műtárgyak sem a Szovjetházban kötöttek ki, hanem a Műcsarnokban, a „köztulajdonba vett műkincsek” 1919 júniusában megnyílt kiállításán. Ezt szakszervezeti igazolvánnyal ingyenesen lehetett látogatni, vagyis a tárlat demokratizálta a kultúrafogyasztást.²⁰ A Köznevelésiügyi Népbiztosság kiadásában részletes katalógus hirdette, hogy mely festményeket, szobrokat és kisplasztikákat lehet megtekinteni, és hogy melyik műkincset melyik arisztokratától vagy nagypolgártól szocializálták.²¹

Esterháznak a könyvtárlefgoglalásról adott beszámolója mellé állítható Zsedényi Aladár írónak a Bethlen-kultusz jegyében fogant, *Vörös cserepek* című, 1927-es, mozaikszerű visszaemlékezése. Ez a proletárdiktatúra és a kultúra viszonyát abban ragadta meg, hogy a kommunista funkcionáriusok – más papiros híján – állítólag a szerző szeme láttára téptek ki kottalapokat híres zeneszerzők műveiből, mintegy a kommün vandalizmusának jelképeként. Munkájának más helyén

17 Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből, II. A proletárdiktatúra*. Budapest: Pallas, 1922. 138–139.

18 *Forradalmárok egymás közt. Egy bécsi magyar embertől. Szemelvények „Az ember”-ből, a „Bécsi magyar újság”-ból, a „Proletár”-ból és a „Világosság”-ból. A bevezetést írta s a cikkeket összegyűjtötte „Egy bécsi magyar ember”*. Budapest: Központi Sajtóvállalat Rt., 1920. 5–6.

19 Göndör Ferenc: *Garázdálkodásom a diktatúrában*. Budapest: Világosság, 1920. 12–13.

20 A köztulajdonba átvett műtárgyak kiállítása. *Népszava*, 1919. június 15., 8. – A kiállításról utóbb Kelen Jolán adott közre idealizáló beszámolót. Lásd Kelen Jolán: A művészet visszatért a néphez. In: *Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919)*. Összeállította és sajtó alárendezte: Lányi Ernőné. Budapest: Kossuth, 1959. 206–208.

21 Lásd *A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása. Műcsarnok, 1919*. Budapest, Köznevelésiügyi Népbiztosság, 1919.

Zsedényi az oly sokszor emlegetett „írói katasztert” szintén a „szellem hiányának” nevelésügyi bizonyítékként hozta fel.²² Tormay Cécile a *Bujdosó könyvben* az „írói kataszter” általa vélt természetellenességét a „homunculus” metaforájában összegezte, amikor az ambiciózus kultúrpolitikai vállalkozást egy „lombikban megfőzött”, járni és dalolni soha meg nem tanuló mesterséges emberhez hasonlította.²³

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban igen sokat támadták az „írói katasztert”, amely azonban egy létező problémára kínált társadalommérnökösködő megoldást. A magyar íróknak régi (és ma is meglévő) bajuk, hogy a kicsi piac miatt önmagában írói tevékenységükből nem tudtak és nem tudnak megélni, ezért jellemzően csak mellékállásban írhattak, és hogy biztosítsák egzisztenciájukat, főállásban vagy újságíróként vagy tanárként tevékenykedtek. A Tanácsköztársaság irodalmpolitikája – amelynek kidolgozása és vezetése a Közoktatásügyi Népbiztosság által létrehozott Írói Direktórium feladata volt – éppen azt célozta, hogy felszabadítsák az írókat a szabadpiaci, „kapitalista” munkakényszer alól. Ezért a Tanácsköztársaság állandó havi fizetésben, illetve támogatásban kívánta részesíteni az írókat, hogy nyugodtan tudjanak dolgozni, mindenféle szorító határidő nélkül, mivel csak év végén kellett bemutatni az előre kiutalt honoráriumért cserébe megírt művet, amelyet aztán az állam adott volna ki és értékesített volna, a bruttó bevétel 15%-át az íróknak ígérve.

A Szellemi Termékek Országos Tanácsa felmérte – ez lett az „írói kataszter” –, hogy kik azok az írók, akiket ellátásra javasoltak rendszeres előleggel, őket – természetesen az ideológiai szempontokat se nélkülözve – három fizetési osztályba sorolták (havi 3000, 2000, illetve 1500 koronások), és a fiatal íróknak létrehozta egy 1500 koronás ösztöndíjat is. A Szellemi Termékek Országos Tanácsának „írói katasztere” összesen 201 nevet tartalmazott, ezektől az íróktól azt várták volna el a szerződéskötés után, hogy a támogatásért cserébe 12 ívnyi „komoly és művészi munka” legyen az egyéves termelésük.²⁴ Előremutató volt, hogy a Tanácsköztársaság biztosítani akarta az íróknak a „szabad alkotást”, ugyanakkor az írók így az állam függésébe kerültek, és korlátozták, hogy milyen munkák születhetnek: „Nem kell éppen a szovjet-eszmék mellett, de ellenük sem”²⁵ – mondta Kun Béla, amikor a magyar írókat találkozásióra hívta Krúdy Gyula *A bolsi* című visszaemlékezése szerint. Azt azonban sosem tudjuk meg, hogy milyen művek készültek

22 Zsedényi Aladár: *Vörös cserepek. Károlyitól – Bethlenig. Korrajz*. Budapest: Hollós János, 1927. 110., 102.

23 Tormay, 1922. 139.

24 Petrák – Milei (szerk.), 1959. 175–176.

25 Krúdy Gyula: *A bolsi*. In: *Uő: A tegnapok ködlovagjai*. Békéscsaba: Tevan, 1925. 30.

volna az „írói kataszter” rendszerének keretében, hiszen a proletárdiktatúra nem tartott ki egy évig.

Érdemes azt is összegezni, hogy milyen volt a visszhangja a tömegek érdekeit szolgáló – a „köztulajdonba vett műkincsek” kiállítása kapcsán már részben érintett – erőltetett kulturális emancipációs törekvéseknek a megvizsgált pamflet- és memoáriróadalomban. Több szerző is kitért a színházak – fürdőkhöz hasonlóan történő – proletariátus előtti megnyitására. Az Ágai Adolf halála után a *Borsszem Jankó* szerkesztését is átvevő hírlapíró, Molnár Jenő *A 133 napos rémuralom* című, 1919-es beszámolójában elvitatta a kommün emancipatorikus és progresszív kultúrpolitikai intézkedéseinek sikerességét: a színházak megnyitása ahhoz vezetett, hogy olyan proletárok látogatták meg, akik síró csecsemőjüket is elhozták az előadásokra, és aztán „beleröhögtek” a Wagner-előadásba.²⁶ Vest Fedor azokat a kínos jeleneteket emlegette fel, amikor a Nemzeti Színház színészei egy-egy előadás előtt kénytelenek voltak bocsánatot kérni közönségüktől, amiért „királyokat és hercegeket mímelnék”, és biztosítaniuk kellett a nézőket, hogy „szívükben” proletárok – nehogy a színházat addig belülről nem látott nézők valóban királyoknak és hercegeknek higgyék őket.²⁷

A kommün kultúrpolitikájának Kóbor Tamás író írta meg a legalaposabb, de gyűlölködéstől tartózkodó, konzervatív liberális kritikáját *A bolsevismusról a bolsevismus alatt* című, 1919-es művében. Kóbor is céltalannak tartotta a proletárok egyik napról a másikra történő kulturális emancipálását célzó intézkedéseket, például a színházak és hangversenyertermek megnyitását: „A proletár beköltözhetik a palota szalonjába, szalonnak az többé meg nem marad. A hercegnőt be lehet telepíteni a tehénistállóba, de istálló ez sem marad. A proletár a szalonba beviszi a maga primitív tisztasági érzékét és elrondítja. A hercegnő beviszi az istállóba a maga kifinomodottságát és tisztává teszi. Ez a kultúra. A proletár betelepедhetik egy Dohnányi koncertba, de amit Dohnányi neki nyújt, nem az, amit a muzsikálisan nevelt burzsoá benne kap. (...) A kultúrát el lehet venni a burzsoától, de nem lehet odaadni a proletárnak.”²⁸

Úgy vélte, hogy a proletárok nem tudják értékelni a „régí világ” örökségét – és végképp nem a Tanácsköztársaságban szinte hivatalos rangra emelkedő avantgárd művészetet, például a Komját Aladárral együttműködő, 1919-ben emigráló

26 Molnár Jenő: *A 133 napos rémuralom*. Budapest: Kultúra, 1919. 79.

27 Vest, 1919. 7–8.

28 Kóbor Tamás: *A bolsevismusról a bolsevismus alatt*. Budapest: Franklin-Társulat, 1919. 97.

költő, Kahána Mózes munkásságát: „a józan munkás fejcsóválva fordul el a kubista zagyva rajzoktól és értetlenül löki félre a Kahánák verseit”.²⁹

Éppen emiatt történt, hogy Kassák Lajos avantgárd művészi törekvéseinek sorsa nemcsak jobboldalról, de baloldaltól is a kitagadás lett 1919-ben.³⁰ Mivel Kassák sok egykori tanítványából lett vezető kommunista funkcionárius – az 1918 őszén alapított *Internationale* című folyóirat köréből –, érthető, hogy az egykori „mestert” nem a kommunisták, hanem a szociáldemokraták támadták a Tanácsköztársaság idején, a már Ady Endre ellen is hangoztatott érvekkel, miszerint költészete túl elvont, bonyolult és érthetetlen ahhoz, hogy megértsék a munkások, vagyis az avantgárd költészet nem lehet proletárirodalom.³¹

A szociáldemokraták a *Népszavában* és Göndör Ferenc lapjában, *Az Emberben* Kassák személyén keresztül támadták Lukács Györgynek egy proletárdiktatúrához képest igen nyitott kultúrpolitikáját – Kéri Pál jegyezte a nevezetessé vált „Máca!” című 1919. április 15-i cikket. Az első támadás idején Kassákot még megvédte a hatalom: Révai József kiállt a *Vörös Újságban* a „forradalmi művészek” mellett a „Letörni a kultúrellenforradalmat” című, névtelenül jegyzett 1919. április 16-i válaszcikkében, Lukács György pedig a *Felvilágosításul* című állásfoglalásában megírta – szintén a *Vörös Újságban* –, hogy: „A kommunista kultúrprogram csak jó és rossz irodalmat különböztet meg és nem hajlandó sem Shakespeare-t, sem Goethét félredobni azon a címen, hogy nem voltak szocialista írók.”³²

Lukács György egy nagyon liberális kultúrpolitikai programot fogalmazott meg a nevezetes 1919-es cikkében, azonban ennek keresztülviteléhez nem volt ereje a politika szorításában, a Tanácsköztársaság különböző erőcsoportjai között állandóan egyensúlyozásra kényszerülő Kun Béla pedig végül engedett a szociáldemokraták nyomásának, és betiltották a *Ma* című folyóiratot. Kassáknak azonban egyáltalán nem esett bántódása, még azt követően sem, hogy 1919 júniusában *Levél Kun Bélához a művészet nevében* címmel megírta híres, elég merész

29 Uo. 120. – A Komját Aladárrel együttműködő, 1919-ben emigrált Kahána Mózes önéletrajzi regénye: *Sóvárgások könyve. Életrégény*. Budapest: Szépirodalmi, 1973.

30 Lásd József Farkas: Proletárforradalom, avantgarde és tömegkultúra. *Helikon*, 1969/2. 208–222.; Szeredi Merse: A „mácastílus” irodalmi diktátora Lukács György sznob uszályában”. Az aktivisták a Tanácsköztársaságban. *Enigma*, 94. (2018). 128–146.

31 A nevezetes Ady–Csizmadia-vitáról: Balázs Eszter: *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914*. Budapest: Napvilág, 2009. 205–208.

32 Lukács György: Felvilágosításul. *Vörös Újság*, 1919. április 18. In: József Farkas (szerk.): „Mindenkori újakra készül...” *Az 1918/19-es forradalmak irodalma (szöveggyűjtemény)*. IV. kötet: A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete. Budapest: Akadémiai, 1967. 197.

nyílt levelét, amely arra válaszul született, hogy Kun Béla „a burzsoá dekadencia termékének” nevezte Kassák lapját, ezzel egy gesztust téve a Kassákot (és rajta keresztül Lukácsot) bíráló szociáldemokratáknak.

Kassák válasza emlékezetesre sikeredett: „Kedves Kun elvtárs! (...) Önt mint politikust a legnagyobbak közül valónak tisztelem, de engedje meg, hogy kétségeim legyenek művészi felkészültsége iránt”³³ – írta a közel tízezer példányban kinyomtatott nyílt levelében, amelyben egyfelől kiállt a művészet autonómiája mellett, másfelől arra emlékeztetett, hogy ő és művészcsoportja ugyanazt az avantgárd szerepet játssza a művészetben, amit Kun Béla és társai a politikában.

De hiába: a nehezen érthető avantgárdot hosszabb távon nem tudta hasznosítani a politikai propaganda, amint azt Vlagyimir Tatlinnak a babonás orosz kisemberek körében csak az ördög művének tartott Komintern-emlékművének fogadtatása, Szergej Ejzenstein 1930-as évekbeli küzdelmei, vagy az öngyilkosságba kergetett Vlagyimir Majakovszkij sorsa mutatta a Szovjetunióban, így az avantgárd elítélésében a kezdeti támogatás után a bolsevikok közös nevezőre kerültek a nácikkal.

És ahogy Vas István egyszer megjegyezte: mindegy, hogy az embert a jobb, vagy a bal halántékán lövik-e föbe.

33 Kassák Lajos: Levél Kun Bélához a művészet nevében. In: József, 1967. 467.